

UNIVERSITAT DE BARCELONA

FACULTAT DE PEDAGOGIA

DEPARTAMENT DE TEORIA I HISTÒRIA

PROGRAMA DE DOCTORAT:

HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ SOCIAL CONTEMPORÀNIA

TESI DOCTORAL:

LES DONES A CATALUNYA

EN LA TRANSICIÓ DE L'ANTIC AL NOU RÈGIM:

ESFERES PÚBLIQUES I PRIVADES

Director: CONRAD VILANOU i TORRANO

Doctoranda: RAQUEL DE LA ARADA ACEBES

Barcelona, setembre de 2005

4 Autors de manuals i de llibres de text de moral domèstica

Mentre la societat civil vuitcentista maldava per la secularització en l'esfera pública, la retòrica religiosa reforçava la responsabilitat i el compromís que les dones adquirien dins l'esfera privada. Fins i tot, als cercles republicans més radicals les dones havien de complir amb la seva missió sagrada, una mena de sacerdoci que els exigia el sacrifici personal en benefici de la família.

L'educació moral de les dones constituïa el puntal bàsic per a la materialització del paradís domèstic. El nou catecisme burgès establí les obligacions femenines de forma dogmàtica.⁵⁰ Emergia una nova mística de la feminitat: el seu ministeri li exigia la renúncia a la independència personal; el culte es traslladava al nou temple de la llar domèstica; la seva missió sagrada venia determinada pel seu destí biològic, la maternitat; el sacerdoci femení exigia el sacrifici per amor a la família, la dona era investida com a santa o àngel de la llar i model de virtut moral i la seva vocació natural era l'instint maternal i domèstic. A través d'autores i autors de manuals d'educació moral i pedagogia per a nenes i dones mestres es reforçava aquest discurs.

⁵⁰ Catherine JAGOE et al. *La mujer en los discursos de género. Textos i contextos en el siglo XIX*. Barcelona: Icaria, 1998, pàg. 24 i 25.

4.1 L'educació moral de les dones a l'escola des del conservadorisme

Mariano Carderera⁵¹ va encarregar-se de la direcció de l'Escola Normal masculina de Barcelona des de l'any 1847 fins al 1849, data en què és nomenat primer inspector general i, més endavant, cap d'Inspecció d'Instrucció Primària. Va ser cessat del càrrec per Ruiz Zorrilla, al Sexenni Democràtic, però va reincorporar-se al ministeri amb el govern conservador de Cánovas del Castillo, en temps de la Restauració borbònica.⁵²

De Mariano Carderera és l'obra *Guía del maestro de primera enseñanza ó estudios morales acerca de sus disposiciones y conducta con un apéndice sobre la educación de la mujer* [1884], dins d'aquest apèndix l'autor destacava algunes de les característiques diferencials de l'educació de les noies a parer seu.

La tesi hegeliana de Mariano Carderera de què l'home és cultura i la dona naturalesa es confirmava per un seguit de principis que diferenciaven l'educació de les dones: Havia de ser aquesta una educació per a la família més que per a si mateixa o per als negocis públics. Al mateix temps es tractava d'una educació fonamentalment afectiva; una educació dels sentiments, moral i religiosa.

El currículum es basava en els assumptes domèstics, les labors d'agulla i s'havien d'estimular les ocupacions que consolidaven l'instint maternal, com el joc de nines. Estava en contra de l'educació d'adorn, basada en la coqueteria;

⁵¹ Mariano Carderera va editar una extensa obra adreçada a la formació de mestres a les Escoles Normals i llibres de text per a l'ensenyament obligatori, la seva autoritat dins del camp de la pedagogia va ser reconeguda pels seus contemporanis, va néixer a Osca l'any 1816 i va morir a Madrid al 1893.

⁵² Jordi MONÉS i PUJOL-BUSQUETS *L'Escola Normal de Barcelona 1845-1972*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2000, pàg. 531.

per a l'autor la bellesa s'ha de trobar en la virtut, la pietat i l'exemple, i no era partidari de la ignorància de les dones per mantenir llur innocència i candidesa naturals.

Les ocupacions de les futures dones devien ser el govern domèstic, l'educació de la descendència, les labors pròpies del seu sexe, les ocupacions mecàniques, i la cultura espiritual, activitat interior basada en la pietat i la religió. L'educació havia d'anar adreçada a aquests objectius.

A un altre llibre del mateix autor, *La ciencia de la mujer al alcance de las niñas* les destinatàries són les alumnes d'ensenyament obligatori. Quan Mariano Carderera escriu el llibre, recordava una dama, coautora del manual però anònima, que servia de model i guia. Sembla que aquesta senyora atorga l'autoritat femenina que li manca a l'obra, però quan Carderera escriu el llibre aquella senyora ja havia desaparegut, l'autor ens recorda les lliçons d'aquella distingida dama com a educadora de nenes. Aquest recurs literari li permet expressar a través d'una dama venerable les idees més tradicionals que, narrades per ella, són experiències viscudes des de l'altra banda. Així, l'autor no haurà de justificar amb raonaments tot allò que posa en boca de la il·lustre dama.

L'índex dels capítols següents, II, III i IV porten per títol “Dios”, “El hombre” i “La mujer” respectivament, aquest ordre en la seqüenciació situa tots els elements imprescindibles per mantenir la jerarquia d'un vell discurs. L'economia verbal d'aquest llibre de text permet veure amb claredat que les dones han de ser educades per a la seva missió social, la maternitat, i la finalitat que persegueix el llibre és la transmissió de virtuts i models morals més que de coneixements.

4.2 El mestre i la mestra: dos currículums diferenciats

Un dels polítics que va manifestar la seva preocupació per la formació dels mestres i, especialment, per la manca de formació de les mestres va ser Laureà Figuerola. A la seva obra *Guía legislativa é inspectiva de instruccion primaria* [1844] va exposar el seu pensament sobre la formació del professorat analitzant la legislació vigent aleshores, la Llei de 21 de juliol de 1838, i contrastant-la amb la seva experiència com a inspector de les escoles de la província de Barcelona va recomanar canvis per a la reforma dels requisits per a l'examen de les mestres aspirants al títol.

Per a realitzar l'examen de mestra calia aportar la següent documentació a la secretaria de la Comissió, encarregada d'inscriure a les candidates a l'examen: fe de baptisme, amb la qual devien acreditar tenir 20 anys complets, certificat de bona conducta moral i política de l'Ajuntament i del capellà del darrer lloc de residència on hagués viscut un mínim de 6 mesos, i la fe de casades, en cas que fos aquest l'estat civil de la candidata. Les aspirants no havien de patir cap defecte físic o malaltia, bé perquè es prestaven al menyspreu o al ridícul, o bé, perquè es consideraven incompatibles amb l'exercici professional.

La Comissió examinadora havia d'estar formada per mestres homes i, dues mestres dones com a mínim, o en cas que això no fos possible, dues senyores expertes en les labors que s'han d'ensenyar a les escoles. Pel que fa al tipus de prova, si en el cas dels mestres els exàmens eren públics els de les dones mestres ni eren públics ni es feien preguntes per escrit sinó que s'examinaven amb una prova oral que tenia caràcter individual.

El següent quadre ens permet comparar les diferents matèries de les quals eren examinats els mestres i les mestres per a l'obtenció del títol de mestre d'escola primària elemental:

Homes mestres	Dones mestres
Principis de religió i moral Catecisme i Història Sagrada	Religió i moral Doctrina cristiana
Lectura impresa Lectura manuscrita, moderna i antiga	Lectura Lectura d'un llibre imprès i manuscrit
Escriptura en maiúscules, en minúscules i lletra usual de l'aspirant	Escriptura
Principis d'aritmètica Teòrica i pràctica de la numeració, addició, sostracció, multiplicació, divisió, fraccions comuns i decimals	Comptes amb nombres sencers fins a la divisió de petites quantitats per divisors simples
Elements de Gramàtica castellana: Parts de l'oració Anàlisi gramatical Ortografia teòrica i pràctica	Labors més usuals i d'immediata utilitat per a les famílies pobres
Direcció i govern de les escoles Mètodes per a l'ensenyament de la lectura i l'escriptura	Govern de les escoles Deures de les mestres respecte a les autoritats, les famílies i les alumnes (higiene, laboriositat, conducta moral i religiosa de les futures mares)
Reglament de les escoles	Reglament de les escoles

A propòsit dels deures de les mestres, Laureà Figuerola posa l'accent en els deures en relació a les alumnes que tinguin al seu càrrec, segons l'autor l'educació moral de les futures mares de família a través d'aquestes escoles serà el principal objectiu pedagògic de les escoles de nenes. Els valors fonamentals que s'havien de transmetre a través de la mestra eren la higiene, la laboriositat, la bona conducta moral i el compliment amb els deures religiosos.

Aquest polític i moralista critica amb duresa el reglament vigent perquè té en consideració el coneixement de matèries que, com la Geografia i la Història, no són útils i ni tan sols són matèries necessàries als homes per tal d'obtenir el títol de mestre elemental. En substitució d'aquestes matèries, que Figuerola considera d'adorn, proposa la utilitat del dibuix lineal. A parer d'aquest polític, les dones amb coneixements històrics i geogràfics serien insuportablement pedants i això perjudicaria altres disciplines més necessàries i útils per tal d'eradicar la ignorància de les dones a Espanya.

4.3 La regeneració moral per part de mares i mestres

Pilar Pascual de Sanjuán⁵³ serà una de les autores més prolífiques de textos de caràcter professional editats a la ciutat de Barcelona. La creixent necessitat d'una preparació específica per a les dones a les Escoles Normals de Mestres, centres de formació acadèmica i professional simultàniament, perquè aquestes no tenien accés a l'ensenyament secundari, va portar a Pilar Pascual de Sanjuán, directora de l'escola annexa de la Normal de Barcelona a la redacció d'aquest manual, juntament amb el seu segon marit Jaume Viñas i Cusí.⁵⁴

Segons consta a la nota de l'editor, Antonio J. Bastinos, aquest manual obeïa a la necessitat de considerar la formació de les mestres adequant-se a les noves exigències educatives del tombant de segle. Aquest tractat específic per a l'educació de les dones, editat el 1896, seguia el camí dels pioners, Otó Fonoll i Josep Lledós i Naya, ja publicats per la mateixa editorial. Però a diferència dels anteriors, assenyalava l'editor que aquest manual no s'havia quedat antiquat, havent-se adoptat com a llibre de text a les Escoles Normals i reeditat a començaments del segle XX amb l'actualització de la part legislativa.

⁵³ Pilar Pascual de Sanjuán (Cartagena 1827 - Barcelona 1899) filla del militar, Francisco Pascual, i de Mariana Ibars, qui es va preocupar per la seva educació. Va haver de contribuir a l'economia familiar amb treballs d'agulla per la mort del pare, quan encara era adolescent. Casada amb un farmacèutic als 21 anys, s'instal·la a la ciutat de Lleida i obre un col·legi privat. Obté el títol de mestra el 1856 a l'Escola Normal Central. Als 30 anys (1857) queda vídua i ingressa a l'ensenyament públic exercint com a directora de l'escola de nenes de Vilassar de Mar (1857-1861). Exerceix també als municipis de Manresa, Sabadell i, en darrer lloc a Barcelona on, a partir del 1878, és nomenada regent de l'escola annexa a l'Escola Normal de dones mestres de Barcelona. Va signar un gran nombre d'articles i llibres de text per a l'educació de nenes i la formació de dones mestres. Així mateix, va ser integrant de l'equip de redacció d'El Monitor de Primera Enseñanza. Vegeu Jordi MONÉS i PUJOL-BUSQUETS "Directores o regents de les escoles annexes de nenes". A: *L'Escola Normal de Barcelona 1845-1972*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2000, pàg. 553. Aurora RIVIÈRE GÓMEZ "Pilar Pascual de Sanjuán". A: Cándida MARTÍNEZ; Reyna PASTOR; M. José de la PASCUA; Susanna TAVERA (dir.) *Mujeres en la historia de España. Enciclopedia biográfica*. Barcelona: Planeta, 2000, pàg. 626-628.

⁵⁴ Pilar BALLARÍN DOMINGO "Maestras, innovación y cambios." *Arenal. Revista de Historia de las Mujeres*. Universidad de Granada. 1/6-1999, vol. 6, núm. 1, pàg. 81-110.

4.3.1 Missió de les dones per la seva naturalesa

Segons el manual de Pilar Pascual de Sanjuán i Jaume Viñas, la primera de les funcions socials encomanades a les dones és la de vetllar per la família, aquesta idea no era exclusiva del conservadorisme polític i del neocatolicisme sinó un dels pilars del regeneracionisme que defensaran intel·lectuals i polítics de signe ideològic oposat. Aquesta missió sagrada de la dona, la llar com a nou temple domèstic, constituirà el primer objectiu educatiu. L'ideal moralista de la bona mare té connotacions religioses que s'adiuen amb el catolicisme, però a la vegada prescriu unes virtuts morals laiques que convenen a la ideologia liberal més individualista i, per damunt de tot, imposen un únic model que des de qualsevol vessant polític no deixa gaire marge de maniobra.

En paraules de la mateixa autora “La misión natural de la mujer, por más que otra cosa se pretenda, es la de ser el ángel del hogar, desempeñando en la familia los elevados cargos de esposa y madre.”,⁵⁵ aquesta havia de ser, doncs, la funció més elevada que havien de desenvolupar les dones dins la societat.

4.3.2 Deures de la mestra-mare

Dins del mateix manual de Pilar Pascual de Sanjuán es consolidava el discurs de la domesticitat: manifestava una posició contrària al feminisme radical, donat que s'oposava a la integració de les dones a l'espai polític dels mítings i era contrària al seu ingrés a l'espai acadèmic dels ateneus. L'aspiració de l'autora era acostar l'educació de les dones als països més avançats en aquesta matèria, on s'havien creat escoles menagères, les assignatures

⁵⁵ Pilar PASCUAL de SANJUÁN; Jaime VIÑAS Y CUSÍ; FUENTES, Magdalena S. *La educación de la mujer. Tratado de Pedagogía para las maestras de Primera Enseñanza y Aspirantes al Magisterio*. 2a ed. Barcelona: Antonio J. Bastinos, 1904, pàg. 23.

essencials de les quals eren el domini exclusiu de les funcions de mare de família i mestressa de casa.⁵⁶

L'autora d'aquest manual de pedagogia cridava l'atenció sobre el paper protagonista que tenia la mestra, com a model de dona i educadora simultàniament, això es desprèn d'aquest i d'altres discursos que tractaven sobre els deures de la mestra, publicats a partir de la segona meitat del segle XIX. A aquests manuals de pedagogia apareixia la mestra com a exemple a seguir, la seva figura constituïa el paradigma moral que retratava les aspiracions de la burgesia liberal respecte a les dones del seu grup, aspiracions que s'estenien per mitjà de l'escola als grups socials més humils, generalitzant-se com a patró ideal de conducta que havien d'introduir les mestres per mitjà de la docència. Aquesta figura mediadora entre els valors de la burgesia i el poble havia de mantenir una distància equidistant i de difícil equilibri, una proximitat però sense excés de confiança que permetia l'exercici de la seva autoritat moral. Es tractava d'un personatge desclassat, sense consciència política, neutre. La mestra havia de romandre aliena a les tensions socials però havia de mantenir la moral del grup a qui representava sense esquerdes. La mestra va esdevenir el punt de mira de tot el poble.

El respecte a les jerarquies es remarcava com a deure de la Mestra que havia d'obeir l'autoritat incondicionalment per no posar en perill l'ordre social establert. Quan es considerés víctima de l'arbitrarietat de les autoritats, la mestra no devia qüestionar les seves exigències sinó que havia de comunicar-ho als seus superiors amb prudència i discreció. Només aquests estaven autoritzats a restablir l'ordre i la llei.

⁵⁶ Pilar PASCUAL de SANJUÁN; Jaime VIÑAS Y CUSÍ; Magdalena S. FUENTES *La educación de la mujer. Tratado de Pedagogía para las maestras de Primera Enseñanza y Aspirantes al Magisterio*. 2a ed. Barcelona: Antonio J. Bastinos, 1904, capítol XXII, apartat I.

4.3.3 Magisteri per a les dones: missió domèstica i sacerdoci

La mateixa autora del manual té un llibre on va exposar la seva opinió sobre la professió de mestra.⁵⁷ Pilar Pascual de Sanjuán defensava en aquest llibre la professió docent per a les dones. De fet, ella mateixa va exercir la docència professionalment. Per a moltes dones de la burgesia l'exercici del magisteri havia estat fins llavors gairebé l'única sortida laboral admesa per la societat. Pilar Pascual veia aquesta professió com a ideal per al seu gènere, perquè permetia viure amb dignitat, era una professió compatible amb els seus deures domèstics i no entrava en competència amb els homes.

Els moralistes del tombant de segle van condemnar la presència de les dones casades a l'economia productiva, fins i tot, corrents polítics republicans i l'internacionalisme obrer a les darreres dècades del segle XIX van condemnar com a immoral el treball dels infants i de les obreres a les fàbriques, especialment el treball remunerat de les mares de família.⁵⁸

A parer de Pilar Pascual, aquestes noies dedicades a l'estudi de magisteri no devien descuidar les tasques pròpies del seu gènere; labors, cuina, neteja i govern de la llar. Tanmateix, les tasques domèstiques no podien omplir

⁵⁷ Pilar PASCUAL de SANJUÁN *Escenas de familia*. Barcelona: Hijos de Paluzie, 1891

⁵⁸ "Alejar de la fábrica á la mujer, sobre todo desde que entrase á ejercer las augustas funciones de madre de familia;" ASAMBLEA FEDERAL DE ZARAGOZA *Constitucion, reformas sociales, acuerdos, manifiesto del consejo*. Madrid: Imprenta de Anastasio Moreno, 1883, pàg. 28.

La mateixa Pilar Pascual de Sanjuán fa una crítica en aquest llibre a les famílies de classe obrera que priven els infants de l'escolarització en posar-los a treballar a les fàbriques; "los buenos padres no escasean gastos ni diligencias para que los hijos aprendan y se eduquen convenientemente (...) ¡Cuán culpables son los padres que, en vez de obrar de este modo, colocan a los niños, y hasta a las niñas, en una fábrica o taller, donde reciben un mezquino jornal, premio de un trabajo superior casi siempre a sus débiles fuerzas, privándolos de la educación e instrucción, que es alimento del alma! a una altura no muy inferior a la del esposo que se elige por compañero, y algo superior a la de los hijos que se están educando y cuya dirección Dios nos confía." Pilar PASCUAL de SANJUÁN *Escenas de familia*. Barcelona: Hijos de Paluzie, 1891 A: Ana AGUADO "Pilar Pascual de Sanjuán: El trabajo femenino al servicio de lo doméstico". *Arenal. Revista de Historia de las Mujeres*. Universidad de Granada. 7/12-1995, vol. 2, núm. 2, pàg. 344.

l'existència d'uns éssers que havien d'estar a l'alçada de la posició que havien d'ocupar dins de la família.⁵⁹

En qualsevol cas, Pilar Pascual defensava la instrucció de les dones com a mestres, els avantatges d'aquestes noies eren evidents i queden expressats en parelles de conceptes enfrontats:

Carrera de mestra	Instint maternal
Instrucció	Ignorància
Coneixement d'higiene i fisiologia	Rutina i deure sagrat
Economia domèstica i coneixement d'aritmètica i comptabilitat	Misèria en cas de desempar

En conclusió, la instrucció que rebien les dones a les Escoles Normals afavoria l'assumpció dels papers d'esposa, mare i mestressa de casa i el correcte compliment dels deures socials que la nova societat els havia encomanat.⁶⁰

⁵⁹ "a una altura no muy inferior a la del esposo que se elige por compañero, y algo superior a la de los hijos que se están educando y cuya dirección Dios nos confía." Pilar PASCUAL de SANJUÁN, *Escenas de familia*. Barcelona: Hijos de Paluzie, 1891 A: Ana AGUADO "Pilar Pascual de Sanjuán: El trabajo femenino al servicio de lo doméstico." *Arenal. Revista de Historia de las Mujeres*. Universidad de Granada, 7/12-1995, vol. 2, núm. 2, pàg. 342.

⁶⁰ "La misión de la mujer es ser respetuosa hija, amable esposa, madre previsora y prudente ama de casa, y tanto mejor cumplirá estos deberes cuanto mejor se haya educado su inteligencia y su corazón." Pilar PASCUAL de SANJUÁN *Escenas de familia*. Barcelona: Hijos de Paluzie, 1891 A: Ana AGUADO "Pilar Pascual de Sanjuán: El trabajo femenino al servicio de lo doméstico." *Arenal. Revista de Historia de las Mujeres*. Universidad de Granada. 7/12-1995, vol. 2, núm. 2, pàg. 343.

